

UOT 908(479.24)

ORCID: 0009-0008-9603-7890

DOI: 10.52094/MTHN7584

Aytac Hübət qızı İsmayılova
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
aytacismayilova163@gmail.com

GÖYGÖLDƏ VİKTOR KLAYN EV-MUZEYİNİN MEMARLIQ- PLANLAŞDIRMA QURULUŞU VƏ ELMİ BƏRPA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə: Təqdim olunan məqalə Azərbaycanın şəhərsalma və memarlıq mühitində xüsusi yer tutan Helenendorf (hazırkı Göygöl şəhəri) alman koloniyasının tarixi irsinin qorunması məsələlərinə həsr edilmişdir. Tədqiqat çərçivəsində dövrün “canlı yaddaşı” sayılan və sonuncu alman sakini Viktor Klayna məxsus olmuş ev-muzeyinin memarlıq-planlaşdırma strukturu və interyerinin funksional həlli təhlil edilir. Məqalədə sözügedən tarixi abidənin muzeyləşdirilməsi zamanı tətbiq olunmuş elmi-restavrasiya metodologiyası Venesiya Xartiyasının təməl prinsipləri əsasında araşdırılır. Xüsusi diqqət tikilidə tətbiq olunmuş orijinal mühəndislik sistemlərinin (isitmə, havalandırma və mikroiklimin tənzimlənməsi) mühafizəsinə və onların binanın fiziki dayanıqlığındakı roluna yönəldilmişdir. Aparılan tədqiqat Göygöl rayonundakı alman memarlıq irsinin qorunub gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından mühüm elmi-praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: Helenendorf, alman irsi, autentiklik, mikroiklim, restavrasiya

Giriş.

Mövzunun aktuallığı. XIX əsrin əvvəllərində salınmış Helenendorf alman koloniyasının spesifik memarlıq və şəhərsalma irsinin qorunması Azərbaycanın multikultural mədəniyyətinin təbliği baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. 1941-ci il deportasiyasından sonra bölgədə qalan sonuncu alman sakini Viktor Klaynın (1935–2007) evinin elmi bərpası və muzeyləşdirilməsi həm tarixi yaddaşın qorunması, həm də abidə mühafizəsi təcrübəsi baxımından son dərəcə aktualdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini Viktor Klayn ev-muzeyi, predmetini isə bu binanın memarlıq-planlaşdırma quruluşu, mühəndislik sistemləri və tətbiq olunmuş bərpa metodologiyası təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi. Viktor Klayn evinin timsalında alman memarlıq irsinin qorunması xüsusiyyətlərini və muzeyləşdirmə prosesinin elmi-praktiki əsaslarını təhlil etməkdir. Bu məqsədlə binanın interyerinin funksional həlli, tətbiq edilən bərpa metodlarının beynəlxalq xartiyalara uyğunluğu və daxili mikroiqlimi tənzimləyən mühəndislik şəbəkəsinin iş prinsipləri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Məqalədə ilk dəfə olaraq binanın daxili interyerindəki bədii tərtibatlı metal şəbəkələrin sadəcə dekorativ deyil, eyni zamanda binanın fiziki dayanıqlığını təmin edən (havalandırma, isitmə və bioloji zədələnmədən qorunma) çoxfunksiyalı mühəndislik sistemi olduğu elmi-texniki baxımdan əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Araşdırmanın nəticələri Azərbaycandakı digər alman və xristian irsi abidələrinin bərpası və muzeyləşdirilməsi layihələrində, habelə müvafiq ixtisas üzrə təhsil alan tələbələr üçün elmi-metodik vəsait kimi istifadə oluna bilər.

Almanların Helenendorfda məskunlaşmasının tarixi icmal. Azərbaycanın şəhərsalma tarixində alman koloniyaları, xüsusilə Helenendorf, özünəməxsus landşaft və memarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilir. 1819-cu ildə Rusiya imperiyasının təşəbbüsü ilə hazırlanmış baş plan əsasında formalaşan bu yaşayış məkanı Avropa şəhərsalma ənənələri ilə yerli coğrafi şəraitin sintezini əks etdirirdi. Küçələrin “qırmızı xətt” prinsipi üzrə planlaşdırılması və tikililərin mühitlə uyğunluğu funksional və vizual bütövlük yaratmışdır. İlk mərhələdə təxminən 500 yaşayış evi inşa edilmişdir [Ибраһимов Н. 1997, s. 233].

Koloniyanın şəhərsalma mərkəzini ictimai-inzibati binaların (kənd idarəsi, məktəb, mehmanxana və ticarət obyektləri) cəmləşdiyi mərkəzi meydan təşkil edirdi. Meydanın əsas kompozisiya dominantı kimi çıxış edən, 97 fut (29,5 metr) hündürlüyündəki üç siferblatlı saatla təchiz olunmuş daş kilsə qülləsi, məkanın şaquli strukturunu formalaşdırmaqla həm vizual, həm də sosial əhəmiyyət kəsb edirdi. Şəhərin küçə şəbəkəsi bir-birinə paralel beş xətt üzrə qurulmuş, arxlar vasitəsilə drenaj sistemi və çinar, cökə, armud ağaclarından ibarət yaşıllıq zolaqları ilə tamamlanmışdır [Ахундова Т. 1999, s. 111–112].

Helenendorfun yaşayış binaları həm estetik, həm də mühəndislik həlli baxımından yüksək səviyyədədir. Əksəriyyəti ikimərtəbəli olan bu evlərin daxili planlaşdırmasında otaqların ardıcıl düzülüşü (anfilada) və geniş eyvan-verandalar mühüm rol oynamışdır. Divarların xarakterik mavi rənglə

boyanması, bəzi hallarda isə bədii rəsmlərlə bəzədilməsi koloniyanın bənzərsiz vizual identikliyi yaratmışdır [Ибрагимов Н. 1995, s. 50]. Evlərin konstruktiv elementləri arasında kirəmitlə örtülmüş mansardlar və holland tipli sobalar rasionallığı ilə diqqət çəkir. Xüsusilə, tağbənd örtüklü nəhəng yeraltı zirzəmilər şərəbçilik üçün istifadə edilməklə yanaşı, həm də binaların daxili mikroiklimini tənzimləyən təbii termoregulyator funksiyasını yerinə yetirirdi [Ибрагимов Н. 1997, s. 233].

Bu nizamlı “təmiz məkan” konsepsiyası küçəyə açılan qapıların, balkonların yerləşməsi və həyətyanı sahələrin dekorativ bitkilərlə bölgüsü vasitəsilə vurğulanırdı [Абдуллаев Т. 2011, s.80]. Lakin Helenendorfun bu sistemli inkişafı 1941-ci ilin sentyabr ayında Sovet rəhbərliyinin siyasi qərarı ilə 20 mindən çox Qafqaz almanı Mərkəzi Asiya və Sibirə sürgün edilmişdir [İbrahimov N. 1997, s. 233]. Bu kütləvi deportasiya regionun demoqrafik strukturunu kökündən dəyişirdi. 1941-ci ilin kütləvi deportasiya prosesi zamanı sovet rəhbərliyinin tətbiq etdiyi meyarlara əsasən, ailə başçısı qeyri-alman mənşəli olan (qarışıq nikahlı) ailələr sürgün kontingentindən istisna edilmişdir. Bu tarixi istisna kontekstində, atası polyak mənşəli olan Viktor Klaynın ailəsi Helenendorfda öz yaşayışını davam etdirə bilmişdir. Beləliklə, Klaynlar ailəsi bölgədə alman mədəniyyətinin və icma yaddaşının sonuncu nümayəndələri kimi tarixi varlığını qoruyub saxlamışdır.

Viktor Klayn 1935-ci il sentyabrın 1-də Helenendorfda, indiki Göygöldə dünyaya gəlmişdir. O, ixtisasca radiotexnik olmuş, həyatının böyük hissəsini doğulduğu və boya-başa çatdığı evdə keçirmişdir. Yaşadığı bu evin tarixi 1886-cı ilə gedib çıxır və həmin tikili Viktor Klaynın ana tərəfdən babası Yoşua Klayn tərəfindən inşa etdirilmişdir. 1941-ci ildə baş verən sürgünlər zamanı ailə başçısı qeyri-alman olan ailələrin deportasiyaya məruz qalmadığı məlumdur. Məhz bu səbəbdən Viktor Klaynın atası Polşadan olan P. Perepelitsin və anası Lili Klayn sürgün edilməmiş, Klayn ailəsi Helenendorfda yaşamağa davam etdirmişdir. Viktor Klayn vəfat etməzdən əvvəl yaşadığı evi Almaniyanın Azərbaycandakı səfirliyinə vəsiyyət etmişdir. O, 2007-ci il martın 29-da doğulduğu evdə vəfat etmiş, daha sonra Göygöldə, alman qəsəbəsində dəfn olunmuşdur. Sonradan bu ev Almaniya səfirliyi vasitəsilə Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin balansına verilmiş, orijinal memarlıq xüsusiyyətləri qorunmaqla bərpa edilərək muzeyə çevrilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu tikili öz ilkin görünüşünü və tarixi-memarlıq xüsusiyyətlərini ən dolğun şəkildə saxlamış nadir alman yaşayış evlərindən biri, hətta Azərbaycanda bütöv halda

qorunub saxlanmış yeganə alman evi kimi xüsusi əhəmiyyət daşıyır [Gencexeber.az saytı].

Viktor Klayn evinin memarlıq-planlaşdırma quruluşu və interyerin funksional analizi. 1886-cı ildə inşa olunmuş Viktor Klayn evi Helenendorf yaşayış məskəninin ənənəvi memarlıq xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edən unikal irs nümunəsidir. Binanın baş fasadı geniş eyvan sistemi və mürəkkəb profilli taxta oyma detalları ilə xarakterizə olunur. Yaşayış evinin məkan-planlaşdırma həlli altı əsas otaq, irihəcmli zirzəmi və zəngin kitabxana fondundan ibarətdir. Otaqların anfilada (ardıcıl keçidli) sistemi ilə qruplaşdırılması dövrün məişət tələbatlarına cavab verməklə yanaşı, məkanlararası funksional əlaqənin kəsilməzliyini təmin etmişdir. Xüsusilə nəhəng zirzəmi infrastrukturunun mövcudluğu, alman kolonistlərinin ərzaq və şərab ehtiyatlarının saxlanması istiqamətində tətbiq etdikləri ənənəvi təsərrüfat rasionallığını əks etdirir.

Evin daxili interyeri sənətkarlıq nümunələrinin zənginliyi və detallara göstərilən estetik həssaslıqla diqqət çəkir. İnteryerdəki metal isitmə radiatorlarının bədii tərtibatı XIX əsr yerli dəmirçilik və döymə sənətinin yüksək inkişaf səviyyəsini nümayiş etdirir ki, bu da alman və yerli mədəniyyətlərin texnoloji sintezi kimi qiymətləndirilə bilər. Məkanda qorunub saxlanılan antik fortepiano alman icmasının musiqi və incəsənət ənənələrinə bağlılığından xəbər verirsə, geniş kitabxana rəfləri Klein ailəsinin yüksək intellektual mühitini təsdiqləyir. Bu detallar tikilinin sadəcə yaşayış vahidi deyil, həm də lokal mədəniyyət ocağı funksiyasını daşdığını göstərir. Hazırda interyerdəki hər bir element dövrün orijinal ab-havasını ziyarətçiyə çatdırmaq məqsədilə autentiklik prinsipinə əsaslanaraq konservasiya edilmişdir.

Bərpa prosesində elmi mühafizə prinsiplərinin tətbiqi. Viktor Klayn evinin elmi-restavrasiya konsepsiyası beynəlxalq abidə mühafizəsinin təməl postulatlarına – bütövlük, həqiqilik (autentiklik) və müdaxilənin geri qaytarıla bilməsi (reversibility) normalarına qəti şəkildə əsaslanmışdır [Venesiya Xartiyası, 1964]. Bərpa prosesi “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu tələbinə uyğun olaraq, abidənin ilkin görkəminin, tarixi-memarlıq xüsusiyyətlərinin və kompozisiya bütövlüyünün qorunması prinsipi əsasında həyata keçirilmişdir. Mühafizə metodologiyasının ən bariz praktiki tətbiqlərindən biri interyerin divar kağızlarının bərpası zamanı nümayiş etdirilmişdir. Zamanın təsiri ilə deqradasiyaya uğramış və vizual keyfiyyətini itirmiş orijinal divar örtükləri beynəlxalq standartlarda qəbul edilmiş “analoq materiallarla bərpa” prinsipi ilə

yenilənmişdir. Belə ki, orijinal naxış və koloristika mütləq dəqiqliklə çıxarılaraq xüsusi sifarişlə yenidən istehsal edilmiş, bununla da mühitin vizual bütövlüyü təmin olunmuşdur.

Autentikliyin qorunması istiqamətində atılan digər mühüm addım qapı furniturlarının, xüsusilə orijinal kilid mexanizmlərinin konservasiyasıdır. Bərpa zamanı mövcud qapı cəftələri və açarlar yeniləri ilə əvəzlənməmiş, əksinə, xüsusi kimyəvi təmizlənmə prosesindən keçirilərək yenidən işlək vəziyyətə gətirilmişdir. Dövrün texnoloji inkişafını sənədləşdirən köhnə elektrik sayğacı və oxşar məişət avadanlıqlarının interyerdə olduğu kimi saxlanması məkanın “canlı tarix” kimi muzeyləşdirilməsi ideyasına xidmət edir.

Ev-muzeyin mühəndislik infrastrukturu: isitmə, havalandırma və mikroiklimin sintezi. Sahə tədqiqatları sübut edir ki, Viktor Klayn ev-muzeyinin mühəndis-kommunikasiya şəbəkəsi qabaqcıl texniki hesablamalara əsaslanmışdır. Muzeyin daxili məkanında, xüsusilə döşəmə və divar kəsişmələrində yerləşdirilmiş bədii tərtibatlı metal şəbəkələr (izqaralar) elmi-restavrsiya metodologiyasının praktiki əhəmiyyətini nümayiş etdirən çoxfunksiyalı elementlərdir. Bu mühəndislik həlli üç əsas funksiyanı sinxron şəkildə yerinə yetirir:

İsitmə sisteminin optimallaşdırılmasında divar və döşəmə perimetri boyunca istilik enerjisinin bərabər paylanmasını təmin edir, otaqlarda yaranan "soyuq künc" effektini və bununla bağlı yaranan kondensasiya problemini tamamilə aradan qaldırır. Təbii havalandırma sirkulyasiyasına gəldikdə, daxili məkanda hava kütlələrinin daimi və passiv dövriyyəsinə şərait yaradır, havanın durğunlaşmasının və kənar qoxuların formalaşmasının qarşısını alır. Mikroiklim və sanitariya-bioloji nəzarəti çərçivəsində məkanda rütubət və temperatur rejiminin stabil saxlanması hesabına alman memarlığı üçün xarakterik olan və nəmə qarşı xüsusi həssaslıq göstərən taxta konstruksiyaların, dekorativ elementlərin və suvaq qatının bioloji zədələnmə (kif, göbələk və çürümə) riski minimum həddə endirilir [Səkiyanov T., 2018, s. 162].

Nəticə.

Beləliklə, Viktor Klayn ev-muzeyinin elmi bərpası və konservasiyası tarixi irsin mühafizəsi sahəsində qabaqcıl təcrübə nümunəsi kimi xarakterizə edilməlidir. Bərpa layihəsinin icrası zamanı nümayiş etdirilən konseptual yanaşma, detalların həqiqiliyinə göstərilən həssaslıq və beynəlxalq xartiyaların tələblərinə qeyd-şərtsiz riayət olunması abidənin mədəni kodlarının tam şəkildə gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin etmişdir. Həyata keçirilən muzeyləşdirmə prosesi binanı sadəcə statik bir memarlıq obyektini çərçivəsindən çıxararaq,

alman icmasının məişət və ənənələrini əks etdirən interaktiv tarix məkanına çevirmişdir. Bu uğurlu mühafizə modeli, eyni zamanda, Azərbaycanın zəngin multikultural irsinin qorunması və beynəlxalq miqyasda təbliği istiqamətində atılmış mühüm strateji addımdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Ибрагимов Н. (1997). Azərbaycan tarixinin alman səhifələri. Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı.
2. Ахундова Т. (1999). Немцы-колонисты Азербайджана XIX-нач. XX в. Баку: Издательство "ШУША".
3. Ибрагимов Н. А. (1995). Немецкие страницы азербайджанской истории. Баку: Изд. «Азербайджан».
4. Абдуллаев Т. (2011). Aserbaidshan – Deutschland: Alte und moderne Beziehungen. Leipzig: Anadolu Verlag.
5. Viktor Klayn: Göygölün sonuncu almanəsilli sakini və onun unikal ev-muzeyi. Gencexeber.az. Elektron resurs: <https://share.google/GWLpS8mNemjSENRIi>
6. Venesiya Xartiyası (1964). Tarixi Abidələrin və Sahələrin Konservasiyası və Bərpası üzrə Beynəlxalq Xartiya. ICOMOS.
7. Azərbaycan Respublikası (1998). Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında qanun. Bakı.
8. Şəkiyanov T.H. (2018). Memarlıq abidələrinin öyrənilməsi, qorunması və bərpasının əsas prinsipləri. Bakı: "Mono Group" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi

Aytaj Humbat gizi Ismayilova

The Architectural Planning Structure and Scientific Restorational Features of Victor Klein Museum in Goygol

Summary: The presented article is dedicated to the preservation of the historical heritage of the Helenendorf (modern-day Goygol) German colony, which holds a special place in the urban planning and architectural environment of Azerbaijan. Within the framework of the research, the architectural-planning structure and the functional solution of the interior of the house-museum, which belonged to the last German resident Victor Klein, that is considered the "living memory" of that era, are analyzed. The article examines the scientific restoration methodology applied during the museification of the mentioned historical monument, based on the fundamental principles of the Venice Charter. Special attention is directed to the preservation of the original

engineering systems (heating, ventilation, and microclimate regulation) applied in the building and their role in the physical stability of the structure. The conducted research holds significant scientific and practical importance in terms of preserving the German architectural heritage in the Goygol region and transmitting it to future generations.

Key words: Helenendorf, German heritage, authenticity, microclimate, restoration.

Айтадж Гумбат гызы Исмаилова

Архитектурно

планировочная структура и особенности научной реставрации дома-музея Виктора Кляйна в Гейгёле

Резюме: Представленная статья посвящена вопросам сохранения исторического наследия немецкой колонии Еленендорф (ныне город Гейгёль), занимающей особое место в градостроительной и архитектурной среде Азербайджана. В рамках исследования анализируются архитектурно-планировочная структура и функциональное решение интерьера дома-музея, принадлежавшего последнему немецкому жителю Виктору Кляйну и считающегося «живой памятью» той эпохи. В статье на основе основополагающих принципов Венецианской хартии исследуется методология научной реставрации, примененная в процессе музеефикации данного исторического памятника. Особое внимание уделено сохранению оригинальных инженерных систем (отопления, вентиляции и регулирования микроклимата), примененных в здании, и их роли в физической устойчивости строения. Проведенное исследование имеет важное научно-практическое значение с точки зрения сохранения немецкого архитектурного наследия в Гейгёльском районе и его передачи будущим поколениям.

Ключевые слова: Еленендорф, немецкое наследие, аутентичность, микроклимат, реставрация.